

Botsende beschavingen

Samuel P. Huntington

Botsende beschavingen

Cultuur en conflict in de 21e eeuw

Met een inleiding door Andreas Kinneging

HOLLANDS DIEP
AMSTERDAM

2019

Oorspronkelijke titel: *The clash of civilizations and the remaking of world order*
Oorspronkelijk uitgegeven door: Simon & Schuster, New York
Deze Nederlandse vertaling verscheen eerder bij Manteau/Anthos
© Samuel Huntington, 1996
© Inleiding: Andreas Kinneging, 2019
© Nederlandse uitgave: Hollands Diep, Amsterdam 2019
Omslagontwerp: Studio Jan de Boer, Utrecht

ISBN 978 90 488 2938 5

ISBN 978 90 488 2945 3 (e-book)

NUR 697

www.hollandsdiep.nl

www.overamstel.com

OVERAMSTEL

uitgevers

Hollands Diep is een imprint van Overamstel Uitgevers bv

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

Inleiding door Andreas Kinneging	
Woord vooraf	9
I Een wereld van beschavingen	13
1. Het nieuwe tijdperk in de mondiale politiek	15
Inleiding: vlaggen en culturele identiteit	15
Een multipolaire en multiculturele wereld	17
Andere werelden?	26
Werelden vergelijken: realisme, soberheid en voorspellingen	33
2. Beschavingen vroeger en nu	39
De aard der beschavingen	39
Relaties tussen beschavingen	47
3. Een universele beschaving? Modernisering en verwestersing	57
Universele beschaving: betekenissen	57
Universele beschaving: bronnen	67
Het Westen en modernisering	69
Reacties op het Westen en modernisering	74
II De verschuivende balans der beschavingen	83
4. Het verbleken van het Westen: macht, cultuur en autochtone ontwikkeling	85
Westerse macht: dominantie en verval	85
De heropleving van niet-westerse culturen	96
La revanche de Dieu	100
5. Economie, demografie en mededingende beschavingen	109
De Aziatische belofte	109
De islamitische Heropleving	117
Veranderende uitdagingen	128
III De opbloeiende ordening der beschavingen	131
6. De culturele herschikking van de mondiale politiek	133
Tasten naar groepsvorming: de politiek van de eigen identiteit	133
Cultuur en economische samenwerking	139

De structuur van beschavingen	144
Verscheurde landen: het mislukken van beschavingswisseling	148
7. Kernlanden, concentrische cirkels en culturele ordening	167
Beschavingen en orde	167
Het Westen begrenzen	169
Rusland en zijn nabije buitenland	176
Groot-China en zijn welvaartssfeer	181
Islam: bewustzijn zonder cohesie	188
IV Botsende beschavingen	195
8. Het Westen en de rest: problemen tussen beschavingen	197
Westers universalisme	197
Proliferatie van wapens	200
Mensenrechten en democratie	208
Immigratie	214
9. Het mondiale beleid van beschavingen	225
Kernstaatconflicten en conflicten op de breuklijn	225
De islam en het Westen	227
Azië, China en Amerika	237
Beschavingen en kernstaten: de zich ontwikkelende betrekkingen	260
10. Van transitieoorlogen naar breuklijnoorlogen	269
Transitieoorlogen: Afghanistan en de Golfoorlog	269
Eigenschappen van breuklijnoorlogen	275
Incidentie: de bebloede grenzen van de islam	278
Achtergronden: geschiedenis, demografie en politiek	283
11. De dynamiek van breuklijnoorlogen	291
Identiteit: de opkomst van het beschavingsbewustzijn	291
Allianties binnen beschavingen: verwante landen en emigrantengemeenschappen	297
Het beëindigen van breuklijnoorlogen	319
V De toekomst van beschavingen	329
12. Het Westen, beschavingen en beschaving	331
De vernieuwing van het Westen?	331
Het Westen in de wereld	339
Oorlog en vrede tussen beschavingen	343
De gemeenschappelijke kenmerken van beschaving	350
Noten	355
Register	393

LIJST VAN ILLUSTRATIES

Tabellen

- 2.1 Gebruik van de termen ‘vrije wereld’ en ‘het Westen’, blz. 54
- 3.1 Sprekers van de belangrijkste talen, blz. 61
- 3.2 Sprekers van de belangrijkste Chinese en westerse talen, blz. 62
- 3.3 Gedeelte van de wereldbevolking dat de belangrijkste religies aanhangt, blz. 66
- 4.1 Grondgebied onder het politieke toezicht van de beschavingen, 1900-1993, blz. 88
- 4.2 Bevolkingen van de landen behorend tot de belangrijkste wereldbeschavingen, 1993, blz. 89
- 4.3 Deel van de wereldbevolking onder het politieke toezicht van de beschavingen, 1900-2025, blz. 89
- 4.4 Aandeel in de wereldfabricage van beschavingen of landen, 1750-1980, blz. 91
- 4.5 Aandeel van beschavingen in het bruto economisch wereldproduct, 1950-1992, blz. 92
- 4.6 Aandeel van beschavingen in de totale militaire mankracht, blz. 93
- 5.1 Jongerenaanwas in islamitische landen, blz. 127
- 8.1 Overzicht van een aantal Chinese wapenverkopen, 1980-1991, blz. 204
- 8.2 De bevolking van de VS naar ras en herkomst (in procenten), blz. 222
- 10.1 Etnopolitieke conflicten, 1993-1994, blz. 282
- 10.2 Etnische conflicten, 1993, blz. 282
- 10.3 Militarisme in moslimlanden en christelijke landen, blz. 283
- 10.4 Mogelijke oorzaken van de neiging van moslims om bij conflicten betrokken te raken, blz. 288

Figuren

- 2.1 Beschavingen van het oostelijk halfrond, blz. 48
- 3.1 Alternatieve reacties op de invloed van het Westen, blz. 77
- 3.2 Modernisering en culturele heropleving, blz. 78
- 5.1 De economische uitdaging: Azië en het Westen, blz. 110
- 5.2 De demografische uitdaging: islam, Rusland en het Westen, blz. 126
- 5.3 Islamitische jongerenaanwas per regio, blz. 128
- 9.1 Het mondiale beleid van beschavingen: de zich ontwikkelende betrekkingen, blz. 267

- 10.1 Sri Lanka: aandeel van jongeren in de Singalese en Tamilbevolking, blz.284
- 11.1 De structuur van een complexe breuklijnoorlog, blz. 300

Kaarten

- 1.1 Het Westen en de rest: 1920, blz. 18-19
- 1.2 De wereld van de Koude Oorlog: de jaren zestig, blz. 20-21
- 1.3 De wereld der beschavingen: na 1990, blz. 22-23
- 7.1 De oostgrens van de westerse beschaving, blz. 171
- 7.2 De Oekraïne: een verdeeld land, blz. 178
- 8.1 De Verenigde Staten: een verdeeld land?, blz. 222

INLEIDING

De meeste boeken raken na luttele weken of maanden alweer in vergetelheid. En eerlijk gezegd verdienen ze dat meestal ook. Ze lijken op de krant of een nieuwssite. Er staat heel weinig in van tijd en plaats overstijgende waarde, iets wat het verdient later nog eens gelezen en overdacht te worden. Heel af en toe verschijnt er echter een boek waarvoor dat niet geldt. Daarbij moet men in de eerste plaats aan de grote filosofische en literaire klassiekers denken natuurlijk. Homerus' *Ilias en Odyssee*, Tolstoi's *Oorlog en Vrede*, Plato's *Politeia*, Hobbes' *Leviathan*, en dergelijke. Maar daarnaast bestaat nog een andere categorie boeken, die weliswaar niet tot dit Pantheon der Onsterfelijken behoren, maar evenmin tot de eerdergenoemde categorie van wegwerpartikelen. Dit zijn boeken die weliswaar geen 'bezit voor eeuwig' (Thucydides) zijn, maar wel van eminente waarde voor een goed begrip van de eigen tijd, de eigen eeuw. Tot die categorie behoort Samuel Huntingtons *The Clash of Civilizations*, dat dateert uit 1996 en een jaar later als *Botsende Beschavingen* in het Nederlands verscheen. Ik ken geen zinniger, verstandiger, realistischer boek dan dit over de grondgegevens van de wereldpolitiek van de 21e eeuw. Het zou tot de geestelijke bagage van ieder ontwikkeld mens moeten behoren; en a fortiori tot die van degenen die politieke verantwoordelijkheid dragen. Niet onder ogen willen zien en doordenken wat Huntington te zeggen heeft, is gevaarlijk; voor de mensheid als geheel, maar voor het Westen in het bijzonder. Daarom valt het zeer te prijzen dat Uitgeverij Hollands Diep nu met een heruitgave komt.

Een paar voorbeelden. Om te beginnen de Golfoorlog van augustus 1990 tot februari 1991: Irak valt het naburige Koeweit binnen en bezet het met de bedoeling het te annexeren. Vervolgens wordt het er door een hoofdzakelijk Westerse militaire coalitie, onder aanvoering van de VS weer uit verdreven. Weliswaar participeerden een aantal Islamitische landen in de coalitie, maar dat ging sterk in tegen de publieke opinie. 'De Arabische wereld', zo verklaarde een Amerikaanse waarnemer nadat hij, drie weken na de invasie van Koeweit, een bezoek had gebracht aan Jemen, Syrië, Egypte, Jordanië en Saoedi-Arabië, 'zindert van verbolgenheid jegens de Verenigde Staten, en kan maar met moeite zijn vreugde onderdrukken over het vooruitzicht van een Arabische leider die de moed heeft om het machtigste land ter aarde uit te dagen'. Miljoenen moslims, van Marokko tot China, scharden zich achter Saddam Hoessein en 'riepen hem uit tot een held van de Islam'.¹ 'De Arabieren en de overige

moslims waren het er in het algemeen over eens dat Saddam Hoessein een brute tiran was maar, zoals president Roosevelt dat destijds uitdrukte, hij was nog altijd 'ónze brute tiran'. In hun denken was de invasie van Koeweit een familieaangelegenheid die binnen de familie opgelost zou moeten worden. Degene die intervenieerde in naam van een of andere overkoepelende theorie over internationale rechtvaardigheid, deed dat alleen om zijn eigen belangen te verdedigen en de Arabische ondergeschiktheid aan het Westen te handhaven.² 'De alom heersende stemming (in de Islamitische wereld, A.K.) was, kortgezegd: Saddam Hoessein had Koeweit niet moeten aanvallen, maar het Westen had al helemaal niet moeten ingrijpen, dus heeft Saddam gelijk als hij het Westen bevecht en daarom zijn wij gerechtigd om hem daarin te steunen.'³ Maar niet alleen de Islamitische landen kozen de zijde van Irak. Ook vanuit de van overige niet-Westerse landen kreeg de Westerse bemoeienis niet of nauwelijks steun. 'Zo werd de Golfoorlog, die aanvankelijk begon als een oorlog tussen Irak en Koeweit, vervolgens tussen Irak en het Westen, daarna een tussen het Westen en de Islam, uiteindelijk door veel niet-Westerlingen beschouwd als een oorlog tussen Oost en West, een oorlog van de blanke, een nieuwe opkomst van het aloude imperialisme.'⁴

Tweede voorbeeld: de oorlog in het voormalige Joegoslavië, die begon in 1991 en duurde tot ongeveer 2000. (Als *The Clash of Civilizations* verschijnt, is hij dus nog volop aan de gang.) Met de ineenstorting van het Oostblok in 1989, verbrokkelde ook de in Joegoslavië al decennia heersende communistische partij. Het was deze antireligieuze partij geweest die garant had gestaan voor de eenheid van het land. Nu deze niet langer de macht had, kwamen de oude religieuze verschillen tussen Katholieken, Orthodoxen en Moslims weer bovendrijven. Men moet zich dat niet zo voorstellen alsof deze identiteiten altijd met geweld waren onderdrukt en men, nu men vrij was, weer zichzelf wilde en kon zijn. Het ligt psychologisch veel subtieler.

Huntington beschrijft de ontwikkeling in Bosnië, maar wat hij zegt, geldt tot op zekere hoogte voor geheel Joegoslavië: 'In het verleden zijn gemeenschapsidentiteiten in Bosnië nooit sterk geweest; Serviërs, Kroaten en Moslims leefden als goede burens naast elkaar; gemengde huwelijken kwamen vaak voor en de identificatie met godsdiensten was zwak. [...] Toen aan de overkoepelende Joegoslavische identiteit een einde kwam, werden deze losse identificaties met religie weer veel belangrijker, en toen de gevechten uitbraken, werden ze nog eens versterkt... De Bosnische Serviërs veranderden in extremistische Servische nationalist, die zich één voelden met de gedachte van een Groot-

¹ Botsende Beschavingen, p.271

² Ibid., pp.271-72

³ Ibid., p.272

⁴ Ibid., p.274

WOORD VOORAF

In de zomer van 1993 publiceerde het tijdschrift *Foreign Affairs* een artikel van mij gepubliceerd onder de titel 'The Clash of Civilizations?'. Dit artikel leidde volgens de redactie van *Foreign Affairs* in drie jaar tijd tot meer discussies dan enig ander artikel dat zij sinds 1940 had gepubliceerd. In ieder geval heeft het in drie jaar tijd meer debatten opgeleverd dan enig ander geschrift van mijn hand. De reacties en commentaren op dit artikel kwamen uit alle werelddelen en uit talloze landen. Men was afwisselend onder de indruk, geïntrigeerd, boos, beangstigd en uit het veld geslagen door mijn stelling dat conflicten tussen de verschillende beschavingen de belangrijkste en meest bedreigende invalshoek zouden vormen van de zich ontwikkelende mondiale politiek. Het artikel heeft in elk geval een gevoelige plek geraakt bij mensen uit tal van beschavingen. Gezien de belangstelling voor, de verkeerde interpretatie van en de controverse naar aanleiding van het artikel, leek het mij wenselijk om de vragen die het opwierp verder uit te diepen. Er bestaat een constructieve manier om een vraag te stellen, namelijk door er een hypothese van te maken. Mijn artikel, dat een door bijna iedereen over het hoofd gezien vraagteken in de titel had staan, probeerde juist dat te doen. Dit boek wil een vollediger, indringender en beter gedocumenteerd antwoord geven op de vraag die in het artikel werd gesteld. Ik probeer hier de thema's uit het artikel uit te breiden, aan te scherpen, aan te vullen en op enkele plaatsen te verduidelijken. Ook zal ik veel ideeën ontwikkelen en thema's aanstippen die in het artikel niet of slechts terloops aan de orde kwamen. Ik noem daarvan: de notie van verschil in beschaving; de roep om een mondiale beschaving; de relatie tussen macht en cultuur; de zich verschuivende machtsbalans tussen beschavingen; de autochtone culturele ontwikkeling in niet-westerse samenlevingen; de politieke structuur van beschavingen; de conflicten als gevolg van westers universalisme, islamitische strijdbaarheid en Chinese machtsaanspraken; onzekerheden als gevolg van de groeiende macht van China; de oorzaken en de dynamiek van oorlogen die zich op breuklijnen zullen voltrekken en de toekomst van het Westen en van een wereld van beschavingen. Een belangrijk thema dat buiten het bestek van mijn artikel viel betreft de wezenlijke invloed van de bevolkingsgroei op instabiliteit en machtsbalans. Een tweede belangrijk thema dat niet in het artikel voorkwam wordt samengevat in de titel van dit boek en in de laatste zin: 'Botsingen tussen beschavingen vormen de grootste bedreiging voor de wereldvrede en een internationale orde gebaseerd op beschavingen vormt de beste waarborg tegen een wereldoorlog.'

Dit boek is niet bedoeld als een sociaal-wetenschappelijk werk maar als een interpretatie van de evolutie van de mondiale politiek sinds de Koude Oorlog.

Het wil een raamwerk, een paradigma presenteren voor de beschouwing van de mondiale politiek dat betekenis heeft voor geleerden en dat bruikbaar is voor beleidsmakers. De betekenis en bruikbaarheid ervan mogen echter niet worden afgemeten aan de mate van volledigheid met betrekking tot de wereldpolitieke gebeurtenissen. Natuurlijk is dit boek niet volledig. Het gaat er veel-
eer om of hier een meer zinvolle en bruikbaarere loop wordt gepresenteerd om internationale ontwikkelingen mee te bekijken dan met een ander paradigma. Bovendien is geen enkel paradigma eeuwig geldend. Een benadering die beschavingen als uitgangspunt neemt, kan een hulpmiddel zijn bij het begrijpen van de mondiale politiek aan het einde van de twintigste en het begin van de eenentwintigste eeuw. Maar dat wil niet zeggen dat deze even behulpzaam was geweest in de midden van de twintigste eeuw of even behulpzaam zal kunnen zijn in het midden van de eenentwintigste eeuw.

De ideeën die uiteindelijk tot mijn artikel en tot dit boek zouden leiden, zijn voor het eerst uitgedragen in een 'Bradley Lecture' voor het American Enterprise Institute in Washington in oktober 1992. Daarna zijn ze uitgewerkt in een 'Occasional Paper' dat werd geschreven voor een project van het Olin Institute over 'Het veranderende veiligheidsklimaat en de Amerikaanse nationale belangen', mogelijk gemaakt door de Smith Richardson Foundation. Na de publicatie van mijn artikel ben ik uitgenodigd voor talloze seminars en bijeenkomsten over 'de botsing' in academische, overheids-, zakelijke en andere kringen in de Verenigde Staten. Daarnaast verkeerde ik in de gelukkige omstandigheid dat ik kon meedoen aan discussies over mijn artikel – en de stelling die erin werd verdedigd – in tal van andere landen, waaronder Argentinië, België, China, Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Japan, Korea, Luxemburg, Rusland, Saoedi-Arabië, Singapore, Spanje, Taiwan, Zuid-Afrika, Zweden en Zwitserland. Tijdens deze discussies kwam ik in aanraking met alle belangrijke beschavingen behalve de hindoeïstische. Ik heb veel profijt gehad van de inzichten en gezichtspunten van de deelnemers aan deze discussies. In 1994 en 1995 heb ik een seminarie gegeven aan de Harvard University over het wezen van de wereldorde in de jaren na de Koude Oorlog. De altijd levendige en soms zeer kritische opmerkingen van mijn studenten vormden een extra stimulans. Bij het schrijven van dit boek heb ik ook zeer geprofiteerd van de collegiale en behulpzame sfeer op het John M. Olin Institute for Strategic Studies en het Center for International Affairs, beide aan de Harvard University. Het manuscript is in zijn geheel gelezen door Michael C. Desch, Robert O. Keohane, Fareed Zakaria en R. Scott Zimmerman en hun commentaren hebben tot belangrijke verbeteringen geleid, zowel met betrekking tot de inhoud als tot de opbouw. Tijdens het schrijven van dit boek was Scott Zimmerman bovendien een onmisbaar onderzoeksassistent. Zonder zijn energieke, deskundige en toegewijde hulp zou dit boek nooit op tijd klaar zijn geweest. Onze promotieassistenten Peter Jun en Christiana Briggs hebben ook hun constructieve steentjes bijgedragen. Grace de Magistris heeft de eerste delen van het manuscript uitgetypt en Carol Edwards heeft het daarna zo vaak en met zoveel toewijding en efficiëntie bijgewerkt, dat ze grote delen ervan uit haar

hoofd moet kennen. Denise Shannon en Lynn Cox van Georges Borchardt en Robert Asahina, Robert Bender en Johanna Li van Simon & Schuster hebben het manuscript opgewekt en professioneel door het publicatieproces geloodst. Ik ben al deze individuen buitengewoon dankbaar voor hun hulp bij de totstandkoming van dit boek. Dankzij hen is het een veel beter boek geworden en de resterende onvolkomenheden zijn geheel voor mijn verantwoordelijkheid.

Mijn werk aan dit boek werd mogelijk gemaakt door de financiële steun van de John M. Olin Foundation en de Smith Richardson Foundation. Zonder deze hulp zou de voltooiing van het boek nog jaren op zich hebben laten wachten. Ik stel dit genereuze gebaar zeer op prijs. Andere fondsen hebben hun aandacht de laatste jaren in toenemende mate gericht op binnenlandse problemen, maar Olin en Smith Richardson verdienen alle lof voor hun niet aflatende belangstelling voor en ondersteuning van onderzoek op het terrein van oorlog, vrede en nationale en internationale veiligheid.

S.P.H.

I

EEN WERELD VAN BESCHAVINGEN

HET NIEUWE TIJDPERK IN DE MONDIALE POLITIEK

Inleiding: vlaggen en culturele identiteit

Op 3 januari 1992 vond er een ontmoeting van Amerikaanse en Russische geleerden plaats in de gehoorzaal van een regeringsgebouw in Moskou. Twee weken tevoren had de Sovjetunie opgehouden te bestaan en was de Russische Federatie een onafhankelijk land geworden. Als gevolg daarvan was het standbeeld van Lenin, dat vroeger het podium van de gehoorzaal opsierde, verdwenen. In plaats van het beeld hing nu de vlag van de Russische Federatie aan de muur. Het enige probleem, zo merkte een van de Amerikanen op, was dat de vlag ondersteboven hing. Toen dit onder de aandacht van de Russische gastheren werd gebracht, corrigeerden die tijdens de eerste pauze snel en onopvallend hun fout.

De jaren na de Koude Oorlog waren getuige van de eerste vergaande veranderingen in de identiteit van volkeren en de symbolen van die identiteit. De mondiale politiek werd op culturele leest herschoeid. Ondersteboven hangende vlaggen tekenden deze overgangperiode. Maar steeds vaker wapperen de vlaggen nu hoog en trots en de Russen en andere volkeren verzamelen zich achter deze en andere symbolen van hun nieuwe culturele identiteit.

Op 18 april 1994 betoogden tweeduizend mensen in Sarajevo onder wapperende Saoedische en Turkse vlaggen. Door deze vlaggen te voeren, en niet die van de VN, de NAVO of de Verenigde Staten, identificeerden deze inwoners van Sarajevo zich met hun moslimbroeders en toonden zij de wereld wie hun echte en wie hun minder echte vrienden waren.

Op 16 oktober 1994 liepen in Los Angeles 70 000 mensen onder 'een zee van Mexicaanse vlaggen' in protest tegen Proposition 187, een aan een referendum onderworpen maatregel die illegale immigranten en hun kinderen zou beroven van overheidssteun. 'Waarom', zo vroegen waarnemers zich af, 'lopen zij met een Mexicaanse vlag over straat en eisen ze dat ons land hen een gratis schoolopleiding geeft? Ze horen met een Amerikaanse vlag te zwaaien.' Twee weken later liepen andere demonstranten met een ondersteboven gehouden Amerikaanse vlag over straat. Dit vlagvertoon zorgde er mede voor dat Proposition 187 door 59 procent van de stemmers in Californië werd goedgekeurd. In de wereld na de Koude Oorlog tellen vlaggen mee, net zoals andere symbolen van culturele identiteit, waaronder kruisen, halve manen en zelfs hoofddoeken. Want cultuur telt mee en culturele identiteit is voor de meeste volkeren het hoogste goed. Mensen ontdekken nieuwe, maar vaak oude identiteiten en marcheren onder nieuwe, maar vaak oude vlaggen op weg naar een oorlog met nieuwe, maar vaak oude vijanden.

In de roman *Dead Lagoon* van Michael Dibdin wordt de lugubere *Weltanschauung* van dit nieuwe tijdperk prachtig samengevat door het personage van de Venetiaanse nationalistische demagoog: 'We kunnen geen echte vrienden hebben zonder echte vijanden. Als we niet haten wat we niet zijn, dan kunnen we niet houden van wat we wel zijn. Dit zijn oude waarheden die we na meer dan een eeuw van sentimentele zedenprekerij op pijnlijke wijze herontdekken. Wie dit ontkent, ontkent zijn familie, zijn erfdeel, zijn cultuur, zijn geboorterecht, zijn eigen innerlijke zelf! Hem zal niet snel vergeven worden.' Staatslieden en geleerden mogen de jammerlijke waarheid achter deze woorden niet naast zich neerleggen. Vijanden zijn van wezenlijk belang voor volkeren die op zoek zijn naar een identiteit en die hun etniciteit opnieuw uitvinden. De potentieel meest gevaarlijke vijandigheden treffen we aan langs de breuklijnen tussen 's werelds belangrijkste beschavingen.

Het centrale thema van dit boek is dat cultuur en culturele identiteit de schepende kracht zijn achter verschillende patronen van cohesie, desintegratie en conflict in de wereld na de Koude Oorlog. De vijf delen van dit boek borduren voort op de consequenties van deze elementaire bewering.

Deel I: Voor het eerst in de geschiedenis is de mondiale politiek zowel multipolair als multicultureel; modernisering is heel iets anders dan verwestering en levert noch een universele cultuur van enige betekenis, noch een verwestering van niet-westerse samenlevingen op.

Deel II: De machtsbalans tussen de beschavingen is aan het verschuiven. Het Westen boet aan relatieve invloed in. Aziatische beschavingen zien hun economische, militaire en politieke macht groeien. De islam explodeert in demografisch opzicht met destabiliserende gevolgen voor de islamitische landen en hun burenen. Niet-westerse beschavingen bevestigen de waarde van hun eigen culturen.

Deel III: Er ontwikkelt zich een wereldorde gebaseerd op de beschavingen. Samenlevingen met culturele overeenkomsten gaan samenwerken. Pogingen om samenlevingen van de ene beschaving over te brengen naar de andere blijven zonder succes. Landen verzamelen zich rond de leidende of 'kernlanden' van hun beschaving.

Deel IV: De universalistische pretenties van het Westen brengen het steeds vaker in conflict met andere culturen, vooral met de islam en met China. Op een plaatselijk niveau ontstaan er oorlogen langs de breuklijnen, vooral tussen moslims en niet-moslims, die tot solidariteitsverklaringen leiden in 'verwante' landen. De dreiging van escalatie is voortdurend aanwezig en daarom spannen de kernlanden zich in om een einde aan deze oorlogen te maken.

Deel V: De overlevingskansen van het Westen hangen af van een herbevestiging van de westerse identiteit door de Amerikanen en van de acceptatie door westerlingen dat hun beschaving uniek en dus niet universeel is. Zij moeten zich verenigen om deze beschaving te vernieuwen en te bewaken voor de uitdagingen van niet-westerse samenlevingen. Een wereldoorlog der beschavingen kan alleen voorkomen worden als de wereldleiders samenwerken om het multiculturele karakter van de mondiale politieke in stand te houden.

Een multipolaire en multiculturele wereld

In de wereld na de Koude Oorlog is de mondiale politiek voor het eerst in de geschiedenis multipolair en multicultureel geworden. Gedurende het overgrote deel van het menselijk bestaan waren contacten tussen beschavingen sporadisch van aard of geheel afwezig. Pas aan het begin van de moderne tijd, rond het jaar 1500, nam de mondiale politiek twee dimensies aan. Meer dan vierhonderd jaar lang hebben de nationale staten van het Westen – het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Spanje, Oostenrijk, Pruisen, Duitsland, de Verenigde Staten en andere – een multipolair internationaal systeem gevormd binnen de westerse beschaving. Zij reageerden op elkaar, concurreerden en vochten oorlogen met elkaar uit. In dezelfde tijd expandeerden de westerse naties ook en veroverden, koloniseerden en beïnvloedden zij alle andere beschavingen (kaart 1.1). Tijdens de Koude Oorlog werd de mondiale politiek bipolair en werd de wereld opgedeeld in drieën. Een groep van in het algemeen rijke en democratische samenlevingen, onder leiding van de Verenigde Staten, was verwickeld in een diepgaande ideologische, politieke, economische en af en toe ook militaire concurrentie met een groep enigszins armere communistische samenlevingen onder leiding van de Sovjetunie. Een belangrijk deel van dit conflict speelde zich buiten deze twee kampen af in de Derde Wereld, die was samengesteld uit landen die meestal arm waren, weinig politieke stabiliteit kenden, pas kort onafhankelijk waren en pretendeerden niet gebonden te zijn (kaart 1.2).

Aan het einde van de jaren tachtig van deze eeuw stortte de communistische wereld ineen en ging het systeem van de Koude Oorlog tot de geschiedenis behoren. In de wereld na de Koude Oorlog zijn de scheidslijnen tussen volkeren niet langer ideologisch, politiek of economisch bepaald, maar cultureel. Volkeren en naties zijn op zoek naar het antwoord op de meest fundamentele vraag die mensen zich kunnen stellen: ‘Wie zijn wij?’ En ze beantwoorden die vraag op de traditionele manier die mensen daarvoor hebben, namelijk door te verwijzen naar de zaken die voor hen het belangrijkste zijn. Mensen definiëren zichzelf in termen van afstamming, religie, taal, geschiedenis, waarden, gebruiken en instituties. Zij identificeren zich met culturele groepen: stammen, etnische groepen, religieuze gemeenschappen, naties en – op het breedste niveau – beschavingen. Mensen gebruiken politiek niet alleen om hun belangen te behartigen maar ook om hun identiteit te definiëren. We weten alleen wie we zijn als we weten wie we niet zijn en vaak alleen als we weten tégen wie we zijn.

Nationale staten blijven de belangrijkste spelers op het wereldtoneel. Hun gedrag wordt bepaald door het nastreven van macht en welvaart, net als in het verleden, maar ook door culturele voorkeuren, gemeenschappelijkheden en verschillen. De belangrijkste groeperingen van staten zijn niet langer de drie blokken uit de Koude Oorlog, maar de zeven of acht belangrijkste wereldbeschavingen (kaart 1.3). Niet-westerse samenlevingen, vooral in Oost-Azië, ontwikkelen hun economische welvaart en leggen een basis voor een om-

HET WESTEN EN DE REST: 1920

■ Westerse heerschappij

□ Feitelijk of in naam
onafhankelijk
van het Westen

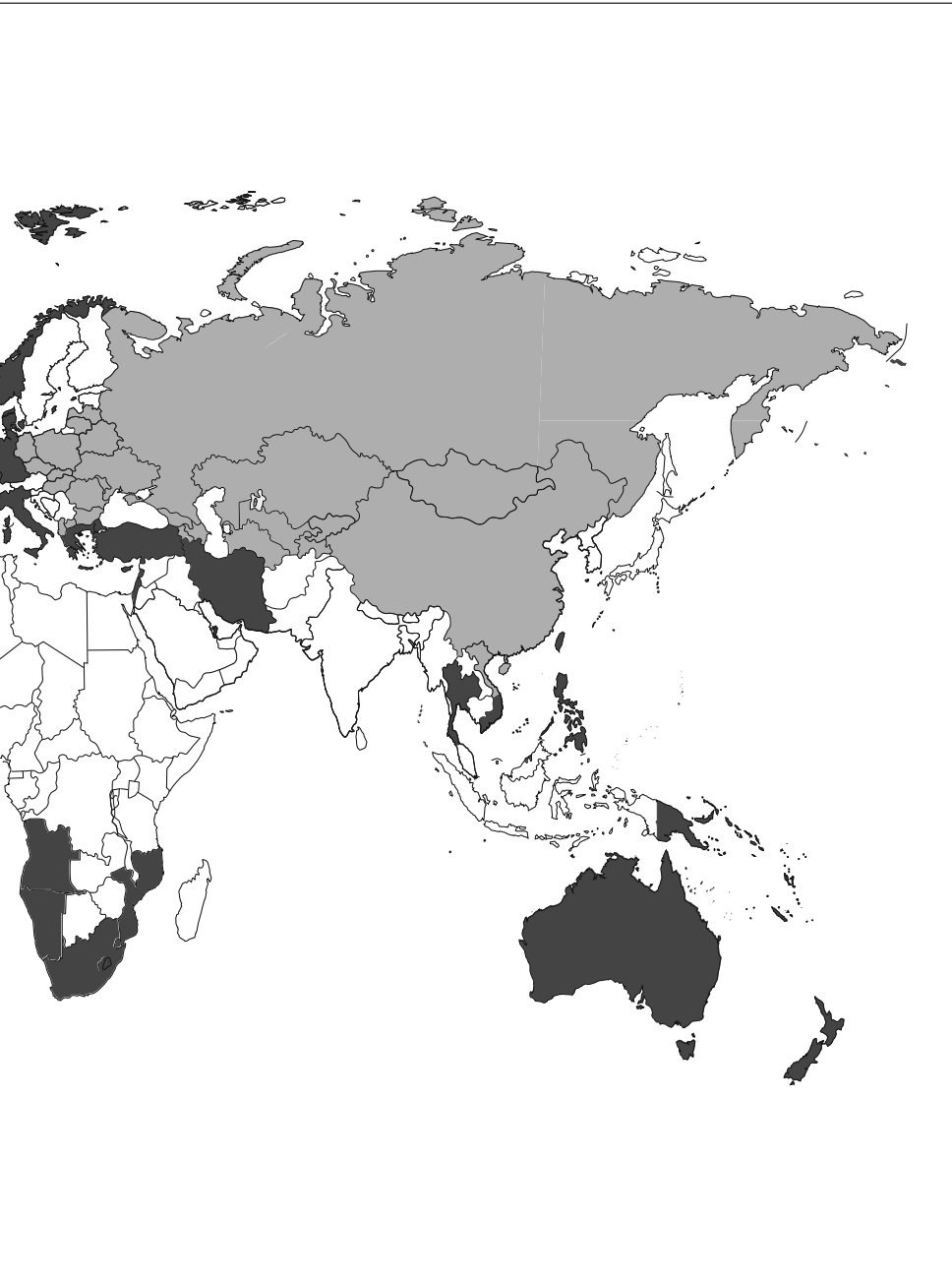

Kaart 1.1

DE WERELD VAN DE KOUDE OORLOG: DE JAREN ZESTIG

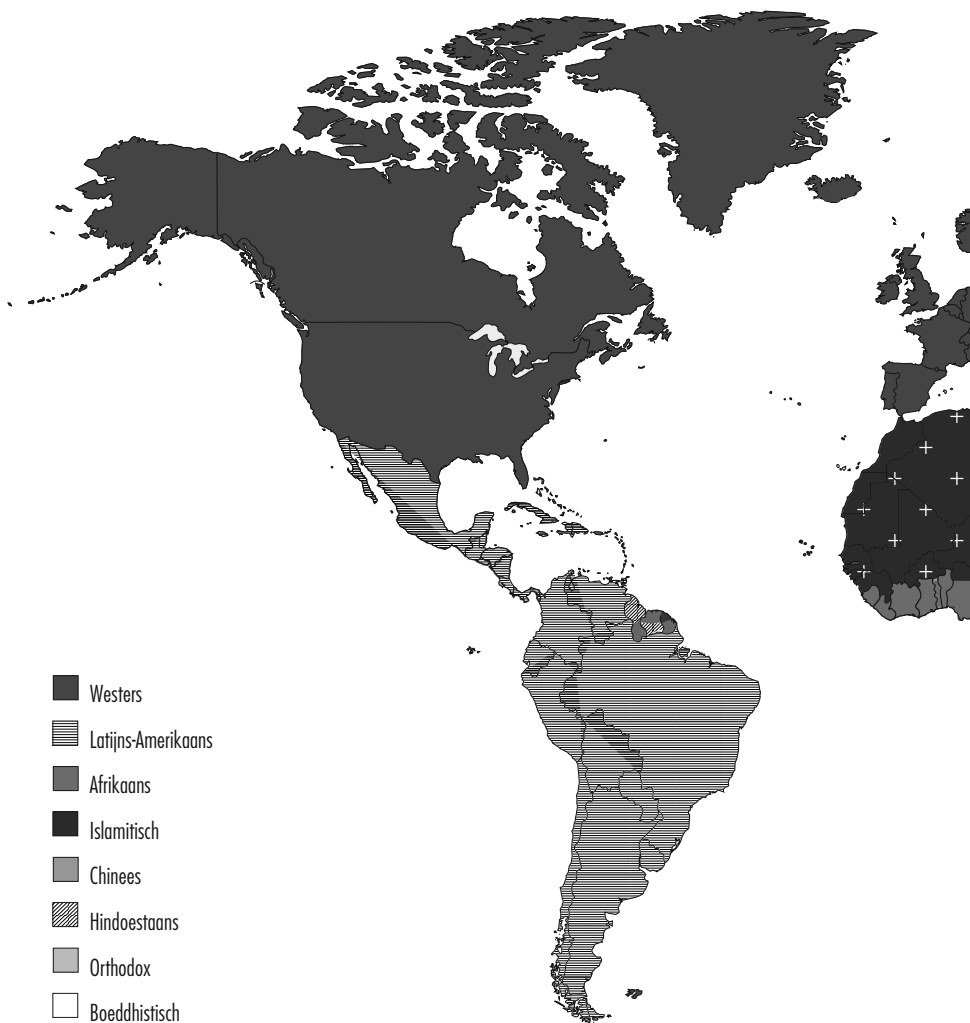

- Vrije wereld
- Communistisch blok
- Niet-gebonden naties

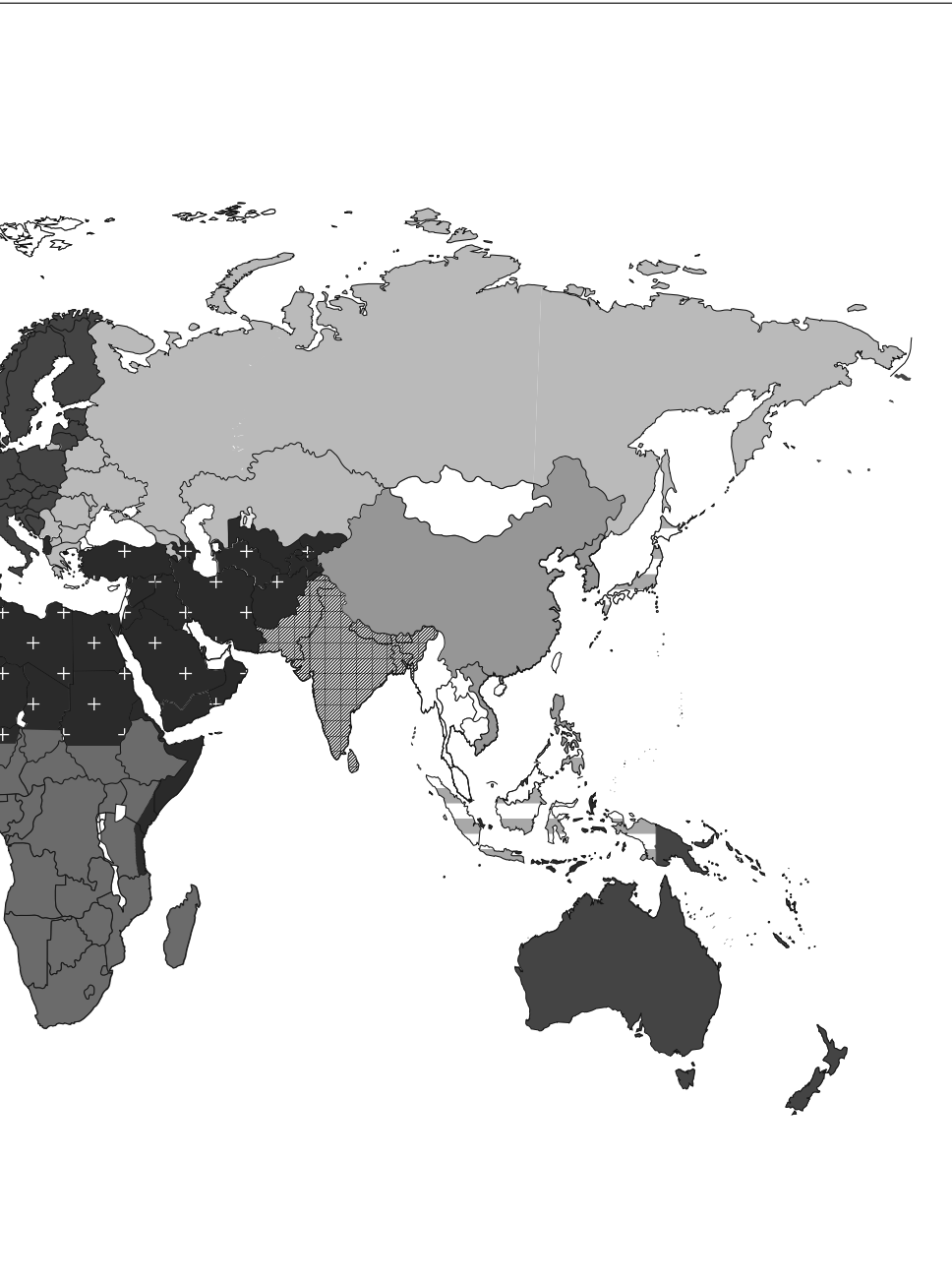

Kaart 1.2

DE WERELD DER BESCHAVINGEN: NA 1990

- Westers
- ▨ Latijns-Amerikaans
- Afrikaans
- Islamitisch
- Chinees
- ▨ Hindoestaans
- Orthodox
- Boeddhistisch
- Japans

Kaart 1.3

vangrijkere militaire macht en politieke invloed. Naarmate hun macht en zelfvertrouwen groeien, gaan niet-westerse landen steeds vaker over tot het bevestigen van hun eigen culturele waarden en verwerpen zij de waarden die hun zijn 'opgedrongen' door het Westen. 'Het internationale systeem van de eenentwintigste eeuw,' zo heeft Henry Kissinger opgemerkt, '... zal op zijn minst zes grootmachten tellen – de Verenigde Staten, Europa, China, Japan, Rusland en waarschijnlijk India – en een veelheid van middelgrote en kleine landen.'¹ De zes grootmachten van Kissinger behoren tot vijf verschillende beschavingen. Daarnaast zijn er belangrijke islamitische staten die door hun strategische ligging, bevolkingsomvang en/of oliereserves grote invloed hebben op het wereldgebeuren. In deze nieuwe wereld is de lokale politiek een politiek van etniciteit en is de mondiale politiek een politiek van beschavingen. De onderlinge rivaliteit van de supermachten is vervangen door de botsing der beschavingen.

In deze nieuwe wereld zullen de meest diepgaande, belangrijke en gevaarlijke conflicten zich niet afspelen tussen sociale klassen, tussen rijk en arm of tussen andere economisch gedefinieerde groepen, maar tussen volkeren die tot verschillende culturele entiteiten behoren. Binnen beschavingen zullen stammenoorlogen en etnische conflicten voorkomen. Gewelddadigheden tussen staten en groepen uit verschillende beschavingen dragen echter het potentiële risico van escalatie in zich omdat andere staten en groepen uit deze beschavingen solidariseren met hun 'verwante' landen.² De bloedige botsing tussen stammen in Somalië levert geen gevaar op voor een breder conflict. De bloedige botsing tussen stammen in Rwanda heeft gevolgen voor Oeganda, Zaïre en Burundi, maar niet veel verder. De bloedige botsingen tussen culturen in Bosnië, de Kaukasus, Centraal-Azië of Kasjmir kunnen uitlopen op omvangrijker oorlogen. In het conflict in Joegoslavië gaf Rusland diplomatieke steun aan de Serviërs en Saoedi-Arabië, Turkije, Iran en Libië gaven geld en wapens aan de Bosniërs – niet om redenen van ideologie of machtspolitiek of om economische belangen, maar vanwege culturele verwantschap. 'Culturele conflicten,' zo heeft Vaclav Havel opgemerkt, 'komen steeds vaker voor en zijn gevaarlijker dan ooit tevoren in onze geschiedenis.' En Jacques Delors was het met hem eens dat 'toekomstige conflicten zullen voortkomen uit culturele factoren en niet uit economische of ideologische.'³ De meest gevaarlijke culturele conflicten zijn die langs de breuklijnen tussen beschavingen.

In de wereld na de Koude Oorlog is cultuur zowel een scheidende als een verenigende kracht. Volkeren die gescheiden zijn in ideologie maar verenigd in cultuur ontmoeten elkaar, zoals de beide Duitslanden en beide Korea's en in eerste aanzet de verschillende China's. Samenlevingen die verenigd zijn in ideologie of door historische omstandigheden, maar gescheiden in cultuur, vallen uiteen, zoals de Sovjetunie, Joegoslavië en Bosnië, of ze staan aan grote spanningen bloot, zoals de Oekraïne, Nigeria, Soedan, India, Sri Lanka en vele andere. Landen met culturele verwantschap werken samen op economisch en politiek gebied. Internationale organisaties die steunen op staten met culturele overeenkomsten, zoals de Europese Unie, zijn veel succesvoller dan orga-

nisaties die trachten de cultuur te overstijgen. Vijfenveertig jaar lang was het IJzeren Gordijn de centrale scheidslijn in Europa. Die lijn is honderden kilometers naar het oosten opgeschoven. Deze lijn scheidt nu de volkeren van het westerse christendom van de islamitische en orthodoxe volkeren.

De filosofische beginselen, elementaire waarden, sociale relaties, gebruiken en algemene levensbeschouwingen verschillen in belangrijke mate tussen de beschavingen. De heropleving van de religie over de gehele wereld versterkt deze culturele verschillen. Culturen kunnen weliswaar veranderen en de aard van hun invloed op politiek en economie kan verschillen naargelang de periode, maar de voornaamste verschillen in politieke en economische ontwikkeling tussen beschavingen zijn toch duidelijk gegrondvest op hun verschillende culturen. Het Oost-Aziatische economische succes heeft zijn wortels in de Oost-Aziatische cultuur, evenals de moeilijkheden die Oost-Aziatische samenlevingen hebben ondervonden in het opbouwen van stabiele politieke systemen. De islamitische cultuur verklaart voor een belangrijk deel waarom er in een groot deel van de islamitische wereld geen democratie is ontstaan. De ontwikkelingen in de postcommunismatische samenlevingen in Oost-Europa en de voormalige Sovjetunie worden gekenmerkt door hun culturele identiteiten. Waar men een westers christelijk erfgood heeft, wordt een fundament gelegd voor economische ontwikkeling en democratische politiek. De vooruitzichten voor de economische en politieke ontwikkeling in de orthodoxe landen zijn onzeker. De vooruitzichten voor de islamitische landen zijn slecht.

Het Westen is en blijft in de komende jaren de machtigste beschaving. Maar zijn relatieve macht ten opzichte van andere beschavingen is tanende. Terwijl het Westen probeert zijn eigen waarden te bevestigen en zijn belangen te beschermen, staan niet-westerse samenlevingen voor een keuze. Sommige trachten het Westen te imiteren en proberen mee te lopen. Confuciaanse en islamitische samenlevingen daarentegen proberen hun eigen economische en militaire macht uit te breiden teneinde zich te verzetten tegen en een 'balans' te creëren met het Westen. Een centrale as in de politiek na de Koude Oorlog is de interactie van de westerse macht en cultuur met de macht en cultuur van niet-westerse beschavingen.

Samenvattend kan men zeggen dat de wereld na de Koude Oorlog een wereld is van zeven of acht grote beschavingen. Culturele overeenkomsten en verschillen bepalen de belangen, tegenstellingen en bondgenootschappen van staten. De belangrijkste landen van de wereld behoren tot zeer verschillende beschavingen. De lokale conflicten die het meest waarschijnlijk zullen escaleren tot omvangrijkere oorlogen zijn die tussen groepen en staten uit verschillende beschavingen. De overheersende patronen die de politieke en economische ontwikkelingen vertonen, verschillen van beschaving tot beschaving. De voornaamste kwesties op de internationale agenda betreffen de verschillen tussen beschavingen. De macht verschuift van het lange tijd dominante Westen naar niet-westerse beschavingen. De mondiale politiek is multipolair en multicultureel geworden.

Andere werelden?

Kaarten en paradigma's. Dit beeld van een mondiale politiek na de Koude Oorlog, bepaald door culturele factoren en interacties tussen staten en groepen uit verschillende beschavingen, is natuurlijk een simplificatie. Veel zaken zijn weggelaten, andere raken vervormd en sommige blijven geheel buiten de beschouwing. Maar als we serieus willen nadenken over onze wereld, en als we er effectief in willen optreden, dan hebben we zo'n versimpelde kaart van de werkelijkheid, zo'n theorie, concept, model of paradigma nodig. Zonder dergelijke intellectuele constructies rest ons slechts, zoals William James zei, 'een florerende, ronkende verwarring.' In zijn klassieke boek *The Structure of Scientific Revolutions* toonde Thomas Kuhn aan dat elke intellectuele en wetenschappelijke vooruitgang bestaat uit het vervangen van een paradigma, dat niet meer in staat is om nieuwe of pas ontdekte feiten te verklaren, door een nieuw paradigma dat deze feiten op een acceptabele manier uitlegt. 'Wil een theorie als paradigma aanvaard worden,' zo schreef Kuhn, 'dan moet deze beter zijn dan de concurrentie, maar zij hoeft niet – en kan dat ook niet – alle feiten te verklaren die op haar afkomen.'⁴ 'Als je je op onbekende bodem wilt verplaatsen,' zo merkte John Lewis Gaddis wijselijk op, 'dan heb je een kaart nodig. Cartografie is, net als kennis, een noodzakelijke simplificatie die ons in staat stelt om te zien waar we zijn en waar we naartoe kunnen gaan.' Het beeld van de onderlinge concurrentie der supermachten tijdens de Koude Oorlog was ook zo'n model, zegt hij. Het werd voor het eerst geformuleerd door Harry Truman als 'een exercitie in de geopolitieke cartografie die het internationale landschap voorstelde in termen die door iedereen begrepen konden worden. Daarmee werd de weg gebaad voor de complexe strategie van expansiebeperking die er snel op volgde.' Wereldbeelden en causale theorieën zijn onontbeerlijke reisgidsen voor de internationale politiek.⁵

Veertig jaar lang hebben studenten en degenen die zich bezighielden met internationale betrekkingen gedacht en gehandeld in de termen van het hooglijk gesimplificeerde maar zeer bruikbare paradigma van de Koude Oorlog. Dit paradigma kon niet alles verklaren wat zich in de mondiale politiek afspeelde. Er waren veel anomalieën – om een uitdrukking van Kuhn te gebruiken – en soms maakte het paradigma wetenschappers en staatslieden blind voor belangrijke ontwikkelingen als de Russisch-Chinese splitsing. Maar als een simpel model van de mondiale politiek kon het meer belangrijke verschijnselen verklaren dan enige concurrerend model. Het was een essentieel uitgangspunt geworden voor het denken over internationale betrekkingen, het werd vrijwel universeel aanvaard en heeft bijna twee generaties lang het denken over mondiale politiek beheerst.

Gesimplificeerde paradigma's en kaarten zijn onmisbaar voor het menselijk denken en handelen. We kunnen expliciete theorieën of modellen formuleren die we bewust gebruiken om ons gedrag bij te sturen. Of we kunnen de noodzaak van dergelijke gidsen ontkennen, en menen dat we alleen maar reageren op 'objectieve' feiten en dat we elke gebeurtenis 'op zijn eigen merites' be-

schouwen. Maar als dit onze mening is, dan houden we onszelf voor de gek. Want in ons achterhoofd liggen verborgen veronderstellingen, vertekeningen en vooroordelen opgeslagen die bepalen hoe we de realiteit waarnemen, welke feiten we in onze beschouwing betrekken, en hoe we het belang daarvan beoordelen. We hebben expliciete of impliciete modellen nodig om:

1. de werkelijkheid te ordenen en te generaliseren;
2. causale relaties tussen verschijnselen te begrijpen;
3. toekomstige ontwikkelingen te anticiperen en, als we geluk hebben, te voorspellen;
4. het belangrijke van het onbelangrijke te scheiden en
5. ons de weg te wijzen die ons doel dichterbij brengt.

Elk model en iedere kaart is een abstractie die voor sommige doeleinden bruikbaar is dan voor andere. Een wegenkaart laat ons zien hoe we van A naar B kunnen rijden, maar heeft weinig nut als we een vliegtuig besturen. In dat geval hebben we een kaart nodig die luchthavens, radiobakens, vliegroutes en topografie weergeeft. Maar hoe dan ook, zonder kaart zullen we verdwalen. Hoe gedetailleerder de kaart, hoe beter zij de werkelijkheid weergeeft. Een zeer gedetailleerde kaart zal echter voor vele doeleinden onbruikbaar zijn. Als we op de snelste manier van de ene grote stad naar een andere willen reizen, dan is een kaart met een overdaad aan informatie, waardoor de belangrijkste snelwegen onherkenbaar zijn in een wirwar van secundaire wegen, voor de automobilist overbodig en verwarrend. Een kaart met maar één snelweg zou daarentegen te ver van de realiteit afstaan en zou onze mogelijkheden beperken om alternatieve routes te vinden als de snelweg afgesloten blijkt te zijn wegens een ongeluk. Kortom: we hebben een kaart nodig die de werkelijkheid weergeeft en simplificeert op een manier die het beste bij onze doeleinden past. Tegen het einde van de Koude Oorlog werden er verschillende kaarten of paradigma's van de mondiale politiek gepresenteerd.

Eén wereld: euforie en harmonie. Een van die overal verkondigde paradigma's steunde op de veronderstelling dat het einde van de Koude Oorlog ook het einde zou betekenen van alle belangrijke conflicten in de mondiale politiek. Er zou een relatief harmonieuze wereld ontstaan, zo werd voorspeld. De meest besproken formulering van dit model was de these van het 'einde van de geschiedenis' van Francis Fukuyama.* 'Het is mogelijk dat we het einde van de geschiedenis meemaken', beweerde Fukuyama. 'Dat wil zeggen het eindpunt van de ideologische evolutie van de menselijke soort en de veralgemening van de westerse liberale democratie als de uiteindelijke vorm van bestuur.' Zeker, zo zei hij, zullen er op sommige plaatsen in de Derde Wereld nog conflicten worden uitgevochten, maar het mondiale conflict is beëindigd – en niet al-

* Een vergelijkbare argumentatie die niet steunde op het einde van de Koude Oorlog, maar op de economische en sociale trends die op lange termijn een 'universele beschaving' zouden opleveren, wordt behandeld in hoofdstuk 3.

leen in Europa. ‘Juist in de niet-Europese wereld’ zouden de grote omwentelingen hebben plaatsgevonden, vooral in China en de Sovjetunie. De oorlog der ideologieën was ten einde. Aanhangers van het marxisme-leninisme mochten nog wel bestaan ‘in plaatsen als Managua, Pyongyang en Cambridge, Massachusetts’, maar in het algemeen had de liberale democratie het pleit voor zich beslecht. De toekomst zou niet gewijd zijn aan een grootse en meeslepemde ideologische strijd, maar aan het oplossen van mondiale economische en technische problemen. En, zo concludeerde Fukuyama, het zou er allemaal een beetje saaier op worden.⁶

Het geloof in harmonie werd in brede kring gedeeld. Politieke en intellectuele leiders verkondigden vergelijkbare ideeën. De Berlijnse muur was omvergehaald, communistische regimes waren ten val gekomen, de Verenigde Naties zouden een belangrijke rol gaan spelen, de voormalige rivalen van de Koude Oorlog zouden een ‘bondgenootschap’ aangaan en een ‘groot akkoord’, het sluiten en handhaven van vrede, zou aan de orde van de dag zijn. De president van ’s werlds machtigste land riep een ‘nieuwe wereldorde’ uit. De voorzitter van (volgens velen) ’s werlds meest vooraanstaande universiteit hield de benoeming van een hoogleraar veiligheidsstudies tegen omdat daaraan geen behoefte meer bestond. ‘Halleluja! We bestuderen geen oorlogen meer omdat er geen oorlogen meer zijn.’

Dit moment van euforie aan het einde van de Koude Oorlog riep illusies op van harmonie. Al gauw bleek dat het inderdaad niet meer dan illusies waren. De wereld in de vroege jaren negentig zag er anders uit, maar was niet noodzakelijk vreedzamer. Verandering was onvermijdelijk; vooruitgang niet. Vergelijkbare illusies van harmonie bloeiden gedurende korte tijd op aan het einde van alle andere belangrijke conflicten van de twintigste eeuw. De Eerste Wereldoorlog was ‘de oorlog die een einde maakte aan alle oorlogen’ en de oorlog die een veilige wereld zou creëren waar democratie zou kunnen floreren. De Tweede Wereldoorlog maakte – in de woorden van Franklin Roosevelt – ‘een einde aan het systeem van unilateraal handelen, exclusieve allianties, machtsbalansen en andere hulpmiddelen die we door de eeuwen heen hebben uitprobeerd en die steeds zijn mislukt.’ In plaats daarvan zouden we ‘een universele organisatie’ van ‘vredelievende naties’ krijgen en het begin van een ‘permanente structuur van vrede.’⁷ De Eerste Wereldoorlog genereerde echter communisme, fascisme en een omkering van de eeuwenoude trend naar meer democratie. En de Tweede Wereldoorlog produceerde een Koude Oorlog die waarlijk wereldwijd werd uitgevochten. De illusie van harmonie aan het eind van de Koude Oorlog werd spoedig verstoord door om zich heen grijpende etnische conflicten en ‘etnische zuiveringen’, door de teloorgang van orde en gezag, de opkomst van nieuwe allianties en conflicten tussen staten, de heropleving van neocommunistische en neofascistische bewegingen, de verbreding van religieus fundamentalisme, het einde van de ‘diplomatie van de glimlach’ en de ‘politiek van het jawoord’ in de relaties tussen Rusland en het Westen, de machteloosheid van de Verenigde Naties en de

Verenigde Staten om bloedige plaatselijke conflicten in de kiem te smoren en de groeiende assertiviteit van een China in opkomst. In de vijf jaren na de val van de Berlijnse muur kon men het woord 'genocide' veel vaker horen dan in willekeurig welke periode van vijf jaar tijdens de Koude Oorlog. Het paradigma van een harmonieuze wereld staat duidelijk te ver af van de realiteit om een bruikbare reisgids te zijn voor de wereld na de Koude Oorlog.

Twee werelden: wij en zij. Terwijl verwachtingen ten aanzien van één wereld opduiken aan het eind van elk belangrijk conflict, is de tendens om in termen van twee werelden te denken doorheen de hele menselijke geschiedenis terug te vinden. De verleiding om mensen op te delen in wij en zij, de eigen groep en de anderen, onze beschaving en die barbaren, heeft altijd bestaan. Geleerden hebben de wereld geanalyseerd in termen van oost en west, noord en zuid, centrum en periferie. Moslims hebben de wereld traditioneel opgedeeld in *Dar al-Islam* en *Dar al-harb*, het rijk van de vrede en het rijk van de oorlog. Dit onderscheid werd geïmiteerd, en in zekere zin omgekeerd, door Amerikaanse geleerden die de wereld na de Koude Oorlog opdeelden in 'zones van vrede' en 'zones van onrust.' Onder het eerste begrip vielen Japan en het Westen, samen ongeveer 15 procent van de wereldbevolking, en onder het laatste alle anderen.⁸

Afhankelijk van de definitie van de delen, kan het beeld van een in tweeën gedeelde wereld tot op zekere hoogte best overeenkomen met de werkelijkheid. De meest gebruikte indeling, die onder verschillende namen voorkomt, is die tussen rijke (moderne, ontwikkelde) landen en arme (traditionele, onderontwikkelde of ontwikkelings-) landen. Op één lijn met deze economische scheiding staat historisch de culturele scheiding van west en oost, waarbij de nadruk niet zozeer wordt gelegd op verschillen in economische welvaart, maar meer op verschillen in achterliggende filosofieën, waarden en levenswijzen.⁹ Beide beelden geven tot op zekere hoogte de werkelijkheid weer, maar ze hebben ook hun gebreken. Rijke, moderne landen hebben gemeenschappelijke karaktertrekken die hen doen verschillen van arme, traditionele landen, die ook gemeenschappelijke karaktertrekken vertonen. Verschillen in welvaart kunnen tot conflicten tussen samenlevingen leiden, maar de bewijslast suggereert dat dit voornamelijk gebeurt als rijke en machtige samenlevingen proberen arme en traditionele samenlevingen te veroveren en te koloniseren. Het Westen heeft dat vierhonderd jaar lang gedaan, tot sommige koloniën in opstand kwamen en bevrijdingsoorlogen gingen voeren tegen de koloniale machten die mogelijk hun lust tot het bouwen van een wereldrijk hadden verloren. In de tegenwoordige wereld is de dekolonisatie voltooid en zijn de bevrijdingsoorlogen vervangen door oorlogen tussen de bevrijde volkeren onderling.

Op een meer algemeen niveau zijn conflicten tussen arm en rijk onwaarschijnlijk omdat, behalve in bijzondere omstandigheden, de arme landen de politieke eenheid, economische macht en het militaire potentieel moeten ontberen om de rijke landen uit te dagen. De economische ontwikkelingen in

Azië en Latijns-Amerika vertroebelen de simpele tegenstelling tussen rijk en arm. Rijke staten mogen onderling handelsoorlogen voeren. Arme landen mogen onderling gewelddadige conflicten uitvechten. Maar een internationale klassenstrijd tussen het arme Zuiden en het rijke Noorden is vrijwel even onrealistisch als een gelukkige, harmonieuze wereld.

De culturele tweedeling van de wereld is nog minder bruikbaar. Tot op zekere hoogte vormt het Westen een eenheid. Maar wat hebben niet-westerse samenlevingen gemeen behalve het feit dat zij niet-westers zijn? De Japanse, Chinese, hindoeïstische, islamitische en Afrikaanse samenlevingen hebben weinig overeenkomsten wat betreft religie, sociale structuur, instituties en heersende waarden. De eenheid van het niet-Westen en de Oost-Westtegenstelling zijn mythes die door het Westen zijn gecreëerd. Deze mythes hebben hetzelfde bezwaar als het oriëntalisme dat door Edward Said terecht gekritiseerd werd omdat het 'het verschil tussen het familiale (Europa, het Westen, "wij") en het vreemde (de Oriënt, het Oosten, "zij")' propageerde en omdat het uitging van de inherente superioriteit van het eerstgenoemde.¹⁰ Tijdens de Koude Oorlog was de wereld in aanzienlijke mate gepolariseerd langs een ideologisch spectrum. Er bestaat echter geen enkelvoudig cultureel spectrum. De polarisatie van 'oost' en 'west' in culturele zin is een onfortuinlijk gevolg van de algemene maar verkeerde gewoonte om de Europese beschaving gelijk te stellen aan de westerse beschaving. In plaats van 'oost en west', kan men beter spreken van 'het Westen en de rest.' Daarin ligt tenminste nog de mogelijkheid besloten dat er meerdere niet-Westen bestaan. De wereld zit te ingewikkeld in elkaar om een hanteerbaar onderscheid te kunnen maken tussen het economische Noorden en Zuiden of het culturele Oosten en Westen.

184 staten, bij benadering. Een derde kaart van de wereld na de Koude Oorlog steunt op wat doorgaans de 'realistische' theorie van de internationale betrekkingen wordt genoemd. Volgens deze theorie zijn staten de belangrijkste of zelfs enige deelnemers aan het wereldgebeuren. Omdat de betrekkingen tussen staten anarchistisch van karakter zijn, trachten al deze staten zoveel mogelijk hun macht uit te breiden teneinde hun voortbestaan en hun veiligheid te garanderen. Als de ene staat ziet dat een andere staat zijn macht vergroot en daarmee een potentiële bedreiging gaat vormen, probeert die staat zijn eigen veiligheid te beschermen door zijn macht uit te breiden en/of door zich met andere staten te verbinden. De belangen en de handelingen van de bij benadering 184 staten in de wereld na de Koude Oorlog kunnen hieruit worden verklaard.¹¹

Dit 'realistische' wereldbeeld is een zeer bruikbaar uitgangspunt voor een analyse van de internationale betrekkingen en het verklaart het gedrag van staten tot op grote hoogte. Staten zijn en blijven de belangrijkste entiteiten in het wereldgebeuren. Ze houden er legers op na, ondernemen diplomatieke acties, onderhandelen over verdragen, voeren oorlogen, beheersen internationale organisaties en ze beïnvloeden de productie en handel in belangrijke mate. De regeringen van staten geven prioriteit aan het garanderen van de externe veilig-

heid van hun staat (alhoewel ze soms hogere prioriteit geven aan het garanderen van hun eigen veiligheid als regering tegenover interne bedreigingen). In zijn algemeenheid biedt dit etatistisch paradigma een realistischer beeld van en gids voor de wereldpolitiek dan de paradigma's van één of twee werelden. Maar het lijdt ook aan ernstige beperkingen.

Het gaat er vanuit dat alle staten hun belangen op dezelfde manier interpreteren en dat ze allemaal op dezelfde manier handelen. De simpele veronderstelling dat alles draait om macht is weliswaar een uitgangspunt voor het begrijpen van staatsoptreden, maar het brengt ons niet veel verder. Staten bakenen hun belangen af in termen van macht, maar ook in termen van heel veel andere zaken. Natuurlijk streven staten vaak naar een machtsbalans, maar als dat het hele verhaal was, dan zouden de West-Europese landen zich aan het eind van de jaren veertig met de Sovjetunie hebben verenigd tegen de Verenigde Staten. Staten reageren in de eerste plaats op een gevoelde bedreiging en de West-Europese staten zagen indertijd een politieke, ideologische en militaire bedreiging in het Oosten. Zij beschouwden hun belangen op een manier die niet voorspeld kon worden door de klassieke realistische theorie. Waarden, cultuur en instituties beïnvloeden op diepgaande wijze hoe staten hun belangen afbakenen. De belangen van staten worden niet alleen door interne waarden en instituties vormgegeven, maar ook door internationale normen en instituties. Naast en boven hun primaire zorg voor veiligheid, bakenen verschillende staten op verschillende manieren hun belangen af. Staten met vergelijkbare culturen en instituties zullen gezamenlijke belangen ontwaren. Democratische staten hebben overeenkomsten met andere democratische staten en zullen elkaar niet bestrijden. Canada hoeft geen bondgenootschap met andere staten aan te gaan om een invasie vanuit de Verenigde Staten te beletten.

Op een elementair niveau waren de vooronderstellingen van het etatistische paradigma doorheen de hele geschiedenis juist. Daarom kunnen ze ons niet helpen als we willen verklaren waarom de wereldpolitiek na de Koude Oorlog verschilt van de wereldpolitiek voor en tijdens de Koude Oorlog. Die verschillen zijn overduidelijk aanwezig en staten verdedigen hun belangen in elke historische periode op een andere manier. In de wereld na de Koude Oorlog bakenen staten hun belangen in toenemende mate af in termen van beschaving. Zij werken samen en sluiten bondgenootschappen met staten die eenzelfde of vergelijkbare cultuur hebben en zijn vaker in conflict met landen die een andere cultuur kennen. Staten zien bedreigingen in termen van de intenties van andere staten. Die intenties en de manier waarop ze overkomen worden in belangrijke mate bepaald door culturele overwegingen. Publiek en politici zien niet zo gauw een bedreiging in volkeren die zij kunnen begrijpen en vertrouwen op basis van een gedeelde taal, religie, waarden, instituties en cultuur, maar zullen die bedreiging eerder zien in staten met een afwijkende cultuur die men niet begrijpt en niet durft te vertrouwen. Nu een marxistisch-leninistische Sovjetunie niet langer een bedreiging vormt voor de vrije wereld en de Verenigde Staten niet langer een neutraliserende bedreiging zijn voor de communistische wereld, zien de landen in deze beide delen van de

wereld een dreiging komen van samenlevingen die cultureel afwijkend zijn. Terwijl staten de belangrijkste deelnemers aan het wereldgebeuren blijven, lijden zij ook verlies aan soevereiniteit, functie en macht. Internationale instituties handhaven nu het recht om te beoordelen en te bepalen wat staten op hun eigen grondgebied doen. In sommige gevallen, vooral in Europa, hebben internationale instituties belangrijke functies overgenomen van staten en zijn machtige internationale bureaucratieën ontstaan die rechtstreeks invloed uitoefenen op individuele burgers. Wereldwijd is er een trend geweest waarin de regeringen van staten ook macht verloren door decentralisatie naar lagere regionale, provinciale en lokale politieke entiteiten. In veel staten, ook die in de ontwikkelde wereld, bestaan regionale bewegingen die een substantiële vorm van autonomie of zelfbestuur nastreven. De regeringen van staten hebben ook in grote mate het vermogen verloren om kapitaalstromen in en uit hun land te controleren en verliezen in toenemende mate het vermogen om stromen van ideeën, technologieën, goederen en personen te controleren. Staatsgrenzen zijn, kortom, poreus geworden. Al deze ontwikkelingen hebben velen ervan overtuigd dat de harde staat, de staat als 'biljartbal', die ogenschijnlijk de norm is geweest sinds het Verdrag van Westfalen in 1648¹², nu langzaam zijn einde tegemoet gaat. In plaats daarvan doemt een gevarieerde, complexe, uit veel lagen bestaande internationale orde op die veel meer lijkt op die van de Middeleeuwen.

Complete chaos. De verzwakking van de staat en het opdoemen van 'failliete staten' draagt bij aan een vierde beeld van een wereld in anarchie. Dit paradigma benadrukt het verval van de autoriteit van regeringen, het uiteenvallen van staten, de intensivering van etnische, religieuze en stammenconflicten, de opkomst van internationale criminele organisaties, vluchtelingenaantallen die groeien tot in de tientallen miljoenen, de proliferatie van kernwapens en andere wapens voor massavernietiging, de verspreiding van het terrorisme en het wijd verspreid zijn van massamoord en etnische zuivering. Dit beeld van een wereld in chaos werd op overtuigende wijze beschreven en samengevat in de titels van twee indringende boeken die in 1993 zijn gepubliceerd: *Out of Control* van Zbignew Brzezinski en *Pandaemonium* van Daniel Patrick Moynihan.¹³ Net als het etatistisch paradigma staat het chaosparadigma dicht bij de werkelijkheid. Het biedt ons een levendig en accuraat beeld van een belangrijk deel van het wereldgebeuren. Anders dan het etatistisch paradigma benadrukt het de belangrijke veranderingen in de wereldpolitiek sinds het einde van de Koude Oorlog. Begin 1993, bijvoorbeeld, kwamen er over de hele wereld naar schatting 48 etnische oorlogen voor en bestonden er in de voormalige Sovjetunie 164 'territoriaal-etnische aanspraken en conflicten met betrekking tot grenzen', waarvan er 30 tot enige vorm van gewapend conflict hadden geleid.¹⁴ Maar meer nog dan het etatistisch paradigma lijdt het chaosparadigma eronder dat het té dicht bij de werkelijkheid staat. De wereld mag in chaos verkeren, maar is niet zonder orde. Een beeld van een universele en ongedifferentieerde anarchie biedt ons weinig aanknopingsmogelijkheden voor het begrij-

pen van die wereld, voor het ordenen van gebeurtenissen en het evalueren van hun belang, voor het voorspellen van trends in deze anarchie, voor het onderscheiden van verschillende soorten chaos en hun mogelijke oorzaken en gevolgen en voor het ontwikkelen van richtlijnen voor overheden en beleidsmakers.

Werelden vergelijken: realisme, soberheid en voorspellingen

Elk van deze vier paradigma's bevat een iets andere combinatie van realisme en soberheid. Elk heeft zijn eigen tekortkomingen en beperkingen. Men zou zich kunnen voorstellen dat dit op te lossen valt door paradigma's te combineren en door bijvoorbeeld te poneren dat de wereld verweekeld is in gelijktijdige processen van fragmentatie en integratie.¹⁵ Beide trends komen inderdaad voor en een complex model zal de werkelijkheid beter benaderen dan een eenvoudig model. Maar hiermee zouden we soberheid opofferen aan realisme en als we dat te ver doorvoeren, leidt het tot de afwijzing van alle paradigma's of theorieën. Door twee gelijktijdige maar tegengestelde trends te accepteren, slaagt het fragmentatie-integratiemodel er bovendien niet in om uit te leggen onder welke omstandigheden de ene trend zal domineren en onder welke de andere. De uitdaging ligt erin om een paradigma te ontwikkelen dat meer belangrijke gebeurtenissen verklaart en een beter begrip van trends oplevert dan andere paradigma's op een vergelijkbaar intellectueel abstractieniveau.

Deze vier paradigma's zijn ook onverenigbaar met elkaar. De wereld kan niet én één zijn én fundamenteel opgedeeld in Oost en West of Noord en Zuid. Noch kan de nationale staat het fundament vormen van de internationale betrekkingen als deze onderworpen is aan fragmentering en burgerwist. De wereld bestaat uit niet één, noch uit twee, noch uit 184 staten, noch uit een potentieel bijna oneindig aantal stammen, etnische groeperingen en nationaliteiten. De wereld bezien in termen van zeven of acht beschavingen omzeilt al deze problemen. Daarmee wordt enerzijds realisme niet geofferd aan soberheid, zoals de paradigma's van één en twee werelden doen, en wordt anderzijds een eenvoudig te begrijpen en duidelijk raamwerk geboden waarmee we onze wereld inzichtelijk kunnen maken, het belangrijke en het onbelangrijke in de talloze conflicten kunnen onderscheiden, toekomstige ontwikkelingen kunnen voorspellen en richtlijnen aan overheden en beleidsmakers kunnen bieden. Ook wordt voortgebouwd op en worden elementen overgenomen van de andere paradigma's. Deze zienswijze kan beter met de andere paradigma's worden verenigd dan de paradigma's onderling. Een benadering in termen van beschavingen beweert bijvoorbeeld:

- de integrerende krachten in deze wereld zijn waarachtig en het zijn juist deze krachten die tegenkrachten van culturele zelfverdediging en cultureel bewustzijn oproepen;
- de wereld is in zekere zin in tweeën gedeeld, maar de centrale scheidslijn is die tussen het Westen als de voorheen dominante beschaving en alle andere